

ISSN 2080-1807

Aneta Stawiszyńska*

Uniwersytet Łódzki

e-mail: anetas83@wp.pl

Straty wojenne poniesione przez księgarnię L. Fiszera w Łodzi w latach Wielkiej Wojny w świetle akt Komisji Szacunkowej Miejscowej

DOI: 10.12775/TSB.2014.002

STRESZCZENIE: Najpopularniejsza łódzka księgarnia, należąca do rodziny Fiszarów, podobnie jak wiele łódzkich firm, zanotowała ogromne straty w związku z przebiegiem I wojny światowej. Straty te wynikały zarówno z konfiskat i rekwizycji prowadzonych przez niemieckie władze okupacyjne, jak i braku zapłaty za przyjęte wcześniej zamówienia. W aktach Komisji Szacunkowej Miejscowej znajdują się opisy strat wraz z charakterystyką okoliczności ich powstania, a także zeznania świadków, tj. zarówno pracowników księgarni, jak i innych firm z nią współpracujących. Dokumentacja ta jest cennym źródłem do poznania dziejów łódzkiego księgarstwa w latach Wielkiej Wojny.

SŁOWA KLUCZOWE: 1914–1918; Księgarnia L. Fiszera; księgarstwo; Łódź; straty wojenne.

Wprowadzenie

Lata I wojny światowej były niewątpliwie jednym z najcięższych okresów w dziejach Łodzi. Wybuch Wielkiej Wojny przyczynił się przede wszystkim do znacznej dewastacji miasta pod względem gospodarczym.

* Uczestniczka studiów doktoranckich z zakresu historii, prowadzonych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

Unieruchomienie fabryk pociągnęło za sobą ogromne bezrobocie i biedę w nieznanym wcześniej wymiarze. Pierwsze miesiące konfliktu przebiegały pod znakiem konfiskat niemal wszystkich możliwych dóbr. Wkraczające do miasta wojska, zarówno niemieckie, jak i rosyjskie, rekwirowały na swoje potrzeby nie tylko rzeczy pierwszej potrzeby, tj. żywność czy odzież, ale i wszelkie inne dobra przedstawiające jakąkolwiek wartość.

Poszkodowani Łodzianie zgłaszali swoje straty do powoływanych komisji szacunkowych, których zadaniem było sporządzenie stosownych protokołów, gromadzenie dowodów, np. kwitów zastawnych, a także przesłuchiwanie świadków dokonanych rekwizycji. Pomimo znacznych wysiłków, podejmowanych zarówno przez samych zainteresowanych, jak i liczne organizacje grupujące np. przedsiębiorców, poszkodowani nie byli w stanie nigdy odzyskać pełnej wartości utraconego mienia.

Akta dokumentujące działania komisji szacunkowych są niewątpliwie cennym źródłem do poznania wojennych dziejów Łodzi oraz losu poszczególnych przedsiębiorstw. Szacowanie strat rozpoczęto jeszcze w grudniu 1914 r., tuż po tzw. bitwie łódzkiej. Na przełomie 1914 i 1915 r., przy sprawującym tymczasową władzę w mieście Głównym Komitecie Obywatelskim, działała Komisja Szacunkowa Miejska¹. Ona też rejestrowała pierwsze straty zgłaszane przez mieszkańców miasta i tamtejszych przedsiębiorców. W latach 1916–1917 działalność Komisji związana była z Wydziałem Rejestracji Strat Wojennych, funkcjonującym przy Radzie Głównej Opiekuńczej w Warszawie, który to w okólnikach określał ceny rejestrowanych przedmiotów. Straty wynikłe z zabierania określonych dóbr przez wojska niemieckie podzielono wstępnie na trzy kategorie. Pierwsza obejmowała przedmioty zarekwirowane, druga dotyczyła konfiskat, a trzecia mówiła o zjawisku tzw. przymusowej sprzedaży² – gdy Niemcy dyktowali bardzo niskie ceny lub zmuszali do zakupu niemieckich pożyczek wojennych. W przypadku odmowy wydania określonych dóbr, żądane mienie było wywłaszczane bez odszkodowa-

¹ W innym dokumencie organ nazywany jest Centralnym Komitetem Szacunkowym. Na jego czele stał Gustaw Geyer. Pozostali członkowie to: K. Stebelski, A. Martnes, F. Pałaszewski, W. Olechowski, P. Holc, B. Goerne, Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ]: Główny Komitet Obywatelski [dalej: GKO], sygn. 230, Pismo Sekcji Szacunkowej do GKO [bez daty], k. 17.

² A. Rynkowska, *Komisja Szacunkowa Miejskowa w Łodzi. Wstęp do inwentarza zespołu*, maszynopis w posiadaniu APŁ, Łódź 1979, s. 3, 7.

nia³. Najczęściej stosowaną formą były rekwizycje. Za zabrane dobra wydawano kwity rekwizycyjne lub pieniądze pokrywające stratę jedynie częściowo. W przypadku gdy właściciel ukrył towar, następowała konfiskata. Poszkodowany nie otrzymywał nic, a dodatkowo groziły mu kary więzienia lub grzywny⁴. Wśród strat zgłoszonych w Łodzi dominowały te związane z rekwizycjami metali kolorowych. W aktach KSzM znajdują się zarówno deklaracje poszkodowanych, którzy opisywali powstałe straty, jak i zeznania świadków relacjonujących wspomniane zdarzenia. Część dokumentacji sporządzona została już po wojnie. Straty poniesione przez firmy były pogrupowane według przyczyn i okoliczności ich powstania.

Straty wojenne Fiszerów

Wśród miejscowych przedsiębiorstw zgłaszających roszczenia była jedna z najbardziej znanych łódzkich księgarni, należąca do rodziny Fiszerów⁵. Prowadzona w czasie wojny przez wdowę po założycielu, Melanię Fiszer, oraz jej brata Pawła Miksę poniosła znaczne straty zarówno w związku z wybuchem wojny, jak i niemieckimi rekwizycjami⁶. W zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi, w zespole archiwalnym Komisji Szacunkowej Miejscowej zachowały się trzy teczki opisujące rekwizycje w księgarni. W dokumentach wyszczególnione zostały zarówno rekwizycje, jak i straty wynikłe dla firmy z faktu toczącej się wojny. Archiwalia te są cennym

³ Tamże, s. 7.

⁴ Tamże, s. 6.

⁵ Przedstawienie dziejów księgarni nie stanowi celu niniejszego artykułu. Historia przedsiębiorstwa została już dokładnie zbadana i opisana, szerzej: S. Dippel, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Warszawa 1976, s. 110; J. Dunin, *Moja Łódź pełna książek. O kulturze książki ze źródeł i wspomnień*, Łódź 2002, s. 12, 25, 73, 88–89, 110; C. i J. Dunin, *Ekslibrisy, książki, ludzie*, Łódź 1974, s. 14; J. Jaworska, *Literatura piękna w dorobku łódzkich wydawnictw (do 1918 roku)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1977, z. 26, s. 45–66; też, *Łódzkie wydawnictwa podręcznikowe do 1918 r.*, „Roczniki Biblioteczne” R. XIV: 1970, s. 329–350; J. Konieczna, *Świat książki w Łodzi przemysłowej 1820–1918*, „Kronika Miasta Łodzi” 1996, nr 1, s. 133; K. Pieńkowska, *Łódzka wypożyczalnia książek. Przyczynek do dziejów bibliotek oświatowych*, Łódź 1999, s. 14; A. Rynkowska, *Ulica Piotrkowska*, Łódź 1970, s. 127; W. Kotowski, *Ludwik Fiszer*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 226–227; J. Urbankiewicz, *Muzy przy krosnach*, Łódź 1970, s. 81.

⁶ S. Dippel, dz. cyt., s. 25.

źródłem historycznym do poznania nie tylko księgarni rodziny Fiszerów, ale i położenia innych łódzkich przedsiębiorstw wydawniczych w realiach Wielkiej Wojny, a także działań niemieckiego okupanta wobec polskiego społeczeństwa.

Roszczenia zgłaszane przez Fiszerów zostały przyjęte w połowie 1920 r. Zgromadzone dokumenty ukazują nie tylko materialną stronę poniesionych strat, ale i ich przyczyny. Jedną z poważniejszych była ewakuacja administracji carskiej oraz niektórych instytucji miejskich⁷. Deklaracja złożona przez „Synów L. Fiszera” wspomina m.in. o publikacjach zamówionych i nieodebranych przez miejscowe szkoły.

Tabela 1. Straty spowodowane brakiem zapłaty za zamówione pisma i książki w firmie „Synów L. Fiszera”

PODMIOTY SKŁADAJĄCE ZAMÓWIENIA	WYSOKOŚĆ STRAT (W RUBLACH)
Gimnazjum Męskie w Łodzi	647,96
Gimnazjum Żeńskie w Łodzi*	90,00
Żeńskie Kursy Pedagogiczne	58,90
II Męskie Gimnazjum	12,55
Pabianicka Wyższa Szkoła Elementarna	304,29
Razem	1.377,96 rb

* Szkoła mieszcząca się przed wojną przy ul. Średniej 14 (obecnie Pomorska) została przeniesiona na początku wojny do Kaługi. Zob. W. Majchrzak-Tuta, *Gimnazjum Żeńskie w Łodzi. Wstęp do inwentarza archiwalnego*, maszynopis w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi, s. 2.

Źródło: APŁ: Komisja Szacunkowa Miejskowa, sygn. 1.022, Deklaracja „Synów Ludwika Fiszera” ul. Piotrkowska 47, k. 2.

⁷ W pierwszych miesiącach wojny Łódź kilkakrotnie przechodziła z rąk do rąk, tj. była obsadzana zarówno przez wojska niemieckie, jak i powracającą załogę rosyjską. Ostatecznie po wygranej przez Niemców bitwie łódzkiej, stoczonej na przełomie listopada i grudnia 1914 r., do końca wojny pozostawała pod okupacją niemiecką, szerzej: W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu 1 VIII–6 XII 1914*, Łódź 1969, s. 87–90; M. Skarżyński, *Główny Komitet Obywatelski w Łodzi i jego działalność w latach 1914–1915*, Łódź 1986 (Varia Muzeum Historii Miasta Łodzi, nr 3), s. 9–17.

Kolejne zestawienie strat poniesionych przez rodzinę Fiszerów czasie wojny dotyczyło przeprowadzanych przez wojska niemieckie rekwizycji i konfiskat. Poważne uszczerbki zanotowano na skutek zajęcia mienia dokonanego przez przedstawicieli niemieckich władz okupacyjnych w samej księgiarni, skąd zabierano różne publikacje. Pośród zarekwirowanych książek znalazło się m.in. niemieckojęzyczne wydanie *Ziemi obiecanej* Władysława Reymonta⁸. Niemcy rekwirowali też, zapewne ze względów strategicznych, mapy Łodzi i okolic. Pod koniec grudnia 1914 r. z księgiarni zabrano sześć dużych i tyleż małych planów miasta. Zarekwirowano też dużą mapę Królestwa Polskiego. Rekwizycje wydawnictw kartograficznych, według informacji dostarczonych przez rodzinę księgarzy, zostały dokonane z polecenia Cesarsko-Niemieckiego Prezydium Policji⁹.

Jak wspomniano wcześniej, procedura zgłaszania strat przewidywała możliwość powoływania świadków, których zeznania dołączano do pozostałej dokumentacji, np. kwitów rekwizycyjnych czy deklaracji samych poszkodowanych¹⁰. W aktach Komisji Szacunkowej Miejscowej dotyczących księgiarni Fiszerów znalazły się dwie interesujące relacje osób zasłużonych dla czytelnictwa w mieście. W czerwcu 1920 r., podczas składania deklaracji przez rodzinę Fiszerów, świadkiem opisującym zdarzenia z czasów Wielkiej Wojny był wieloletni pracownik księgiarni, Włodzimierz Pfeiffer¹¹. Księgarz zeznał, że w 1915 r. w księgiarni pojawili się cywilni urzędnicy niemieccy, posiadający legitymacje Polowej Po-

⁸ APŁ: Komisja Szacunkowa Miejskowa [dalej: KSzM], sygn. 1.022, Deklaracja „Synów Ludwika Fiszera” ul. Piotrkowska 47, k. 2. Źródło archiwalne nie precyzuje roku ani miejsca wydania.

⁹ APŁ: KSzM, sygn. 102, Deklaracja poszkodowanego, nlb.

¹⁰ Świadców składali specjalną przysięgę dotyczącą prawdziwości zeznań. Istniały dwie wersje przysięgi, tj. dla chrześcijan i żydów.

¹¹ Włodzimierz Pfeiffer (ur. 1890 Płock – zm. 1941 Szczawin) łódzki księgarz, esperantysta, fotograf. Od 1904 r. mieszkał w Łodzi, przez 35 lat pracował w księgiarni rodziny Fiszerów, a następnie u Charlotty i Pawła Seiplet, gdzie prowadził dział nut. Po wybuchu wojny spisywał kronikę życia miasta i łódzkiego ruchu esperanckiego. Był inicjatorem wydania wielu publikacji dotyczących historii Łodzi, gromadził liczne pamiątki związane z historią miasta. W 1934 r. zainicjował wydawanie tzw. Biblioteczki Wiedzy o Łodzi. Por. M. Budziarek, *Łodzianie*, Łódź 2000, s. 166; tenże, *Włodzimierz Pfeiffer 1890–1941. Księgarz łódzki, esperantysta, artysta fotografik*, Toruń 2006, s. 1–2; J. Fiszbak, *Mity „Ziemi obiecanej” w regionalnej literaturze Łodzi. Między grą wyobraźni, fikcją literacką a historią*, Łódź 2013, s. 17.

licji Niemieckiej¹². Zażądali oni wydania całego nakładu kart pocztowych przedstawiających sceny z życia wojsk rosyjskich, które to według relacji świadka miały obrażać niemieckie uczucia patriotyczne. Ogółem przedstawiciele okupanta skonfiskowali wtedy 1500 kart pocztowych¹³.

Akta Komisji Szacunkowej Miejskowej zawierają też oświadczenie innego pracownika księgarni, Wilhelma Grajlicha¹⁴, który w 1920 r. zeznał, że w czasie wojny był świadkiem przybycia do księgarni urzędników niemieckich. Stwierdzili oni, że znajdująca się w ofercie księgarni powieść Artura Gruszeckiego *Wróżby wojenne* (Kraków 1915)¹⁵ z nakazu władz okupacyjnych podlega konfiskacie, gdyż zawiera treści rzekomo nieprzyjazne Niemcom¹⁶. Podobne działania miały zapewne miejsce w innych łódzkich księgarniach, gdzie przedstawiciele władz okupacyjnych poszukiwali map, widokówek i tanich lektur¹⁷.

Przedstawiciele okupanta niemieckiego dokonywali rekwizycji określonych dóbr nie tylko w siedzibach firm, ale i w innych miejscach, gdzie składowano wartościowe rzeczy¹⁸. Zjawisko to nie ominęło opisywanej księgarni. Do deklaracji rodziny Fiszerów dołączony został, jako dowód w sprawie, list znanej firmy poligraficznej Mazurkiewicza i Grapo-

¹² Tajna Policja Polowa (Geheime Feldpolizei) – organ działający pod kierunkiem specjalnej sekcji General Gubernatorstwa pod nazwą „Zentralpolizeistelle Warschau”. Organ pełnił funkcję policji politycznej oraz kontrwywiadu na terenach General Gubernatorstwa Warszawskiego, zob. J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, Warszawa 1982, s. 637.

¹³ APŁ: KSzM, sygn. 1.021, Zeznania W. Pfeiffera z dn. 22 IV 1920 r., k. 8.

¹⁴ Wilhelm Grajlich – uczeń, a następnie współpracownik Fiszera. Znany działacz księgarski. W latach, gdy księgarnia Fiszerów przeszła na własność Sz. Seipelt, kierował sprzedażą hurtową. Zob. J. Konieczna, *Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820–1918)*, Łódź 2005, s. 78, 218.

¹⁵ Pełen tytuł *Wróżby wojenne pana radcy. Powieść współczesna*. Powieść ukazała się w 1915 r. Zob. K. Czachowski, *Obraz współczesny literatury polskiej*, t. 1, Lwów 1934, s. 308.

¹⁶ Działanie to było typowe dla niemieckiego okupanta na zajętych terenach. W czasie wojny ogłaszano wykazy książek zakazanych. Były to głównie pozycje dotyczące historii Polski. Wykaz wydany przez Wydział Prasowy obejmował 864 tytuły. Por. APŁ: KSzM, sygn. 1.021, Zeznania W. Grajlicha z dn. 22 IV 1920 r., k. 9; L. Fiszer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1958, s. 184.

¹⁷ J. Strzałkowski, *Drukarnie i księgarnie w Łodzi do 1944 r.*, Łódź 1994, s. 35.

¹⁸ Opisy podobnych zdarzeń znajdują się w wielu sprawach zgłaszanych do Komisji. Działania te były niezwykle częste w przypadku przedsiębiorstw włókienniczych. Powszecznym było rekwirowanie tkanin oddanych np. do farbiarni czy wykończalni.

wa¹⁹, opisujący rekwizycję składowanych w jej siedzibie rysunków z „Map Królestwa Polskiego” należących do „Synów L. Fiszera”. Pismo z 1917 r. szczegółowo przedstawia wydarzenia z lutego 1915 r., kiedy to do Mazurkiewicza i Grapowa przybył urzędnik Tajnej Policji Polowej i oznakował kamienie litograficzne map napisem „Beschlagnahm” – zajęte, jako zarekwirowane z polecenia Ministerium Wojny. Później miały być one wraz z rysunkami zabrane do Berlina. Na skutek interwencji właścicieli postanowiono zrobić z nich reprodukcje w blokach aluminiowych. W marcu 1915 r. z Berlina przybyli inspektor Sztabu Generalnego Beltz i drukarz Hasse, którzy przez następne kilka dni wykonali dziesięć płyt aluminiowych z obydwu map, tj. małego i dużego formatu, po czym nakazali w swojej obecności zeszlifować kamienie. Pięć z nich zostało wypożyczonych przez „Feldvermessungstrupp AOK 9”²⁰. Pomimo wystawienia stosownego zaświadczenia, kamienie nigdy nie wróciły do właścicieli. Przedstawiciele okupanta zostawili drukarzom kwity rekwizycyjne, potwierdzając przeprowadzane czynności. Straty z tego wynikłe Fiszerowie ocenili na 1.156,8 rb²¹.

Rodzina Fiszerów zgłaszała też typowe dla ówczesnej Łodzi straty powstałe w wyniku rekwizycji przedmiotów metalowych znajdujących się w ich domach. Z domostwa Ludwika Fiszera i Melanii Fiszer przy ul. Południowej 26 (ob. Rewolucji 1905 r.) zabrano pręty mosiężne oraz domowy sztyld²². Z protokołów Komisji dowiadujemy się, że zarekwirowano im

¹⁹ „Litografia i drukarnia Mazurkiewicza i Grapowa” – jedna z najważniejszych firm drukarskich ówczesnej Łodzi, do końca wojny siedziba przedsiębiorstwa znajdowała się przy ul. Długiej (ob. Gdańska) 87. Firma powstała w 1910 r. jako spółka założona przez Filipa Grapowa i Ludomira Mazurkiewicza. Drukowała opakowania, etykiety, druki akcydensowe oraz różnego rodzaju papiery, wizytówki i blankiety dla łódzkich firm. Firma wydrukowała też popularny przewodnik po mieście *Fuehrher durch Lodz* (Łódź 1898), a w 1914 r. wydała plan Królestwa Polskiego oraz dwa plany miasta Łodzi. Z firmą współpracowali cenieni artyści graficy Karol Hiller i Władysław Strzemiński. Zob. J. Strzałkowski, dz. cyt., s. 91–92; L. S. Szychowski, *Zarys dziejów drukarstwa łódzkiego 1859–1918*, Łódź 1993, s. 75–76.

²⁰ Oddział terenowy IX Armii.

²¹ APŁ: KSzM, sygn. 1.022, Deklaracja „Synów Ludwika Fiszera” ul. Piotrkowska 48, k. 2.

²² Rekwizycje te były typowe dla czasów Wielkiej Wojny. Okupant niemiecki często żądał dostarczania metali na potrzeby gospodarki wojennej. Masowym rekwizycjom podlegały kłamki, sztyldy, wszelkiego rodzaju armatura i inne wyroby z metali. W połowie lipca 1915 r. władze niemieckie ogłosiły sekwestr miedzi, mosiądzu, cynku, aluminium itp. Sekwestrowi temu podlegały głównie urządzenia i sprzęt wykonany ze wspomnianych

też pięć wanien miedzianych, cztery miedziane piecyki, szyldy cynkowe oraz blachy²³. Podobne straty wynikające z rekwizycji metali właściciele odnotowali w księgarni przy ul. Piotrkowskiej. Wyceniono je na 111,15 rb²⁴.

Tabela 2. Zestawienie strat zgłoszonych przez rodzinę Fiszerów

RODZAJ STRAT	SZACUNKOWA WARTOŚĆ STRAT (W RUBLACH)
Nieodebrane i niezapłacone zamówienia	1.377,96
Rekwizycje w domach mieszkalnych	111,15
Rekwizycje w księgarni i w siedzibie firmy Mazurkiewicza i Grapowa	1.156,80
Konfiskaty w księgarni	461,30
Razem	3107,21 rb

Źródło: APŁ: KSzM, sygn. 1.021, Protokół KSzM z dn. 28 VI 1920 r., k. 2; sygn. 1.022, Deklaracja L. Fiszera, k. 2.

metali. Powszechna była praktyka wrywania poszczególnych, głównie miedzianych części maszyn, które faktycznie były niszczone. Szczególnie niebezpieczne było to dla miejscowych farbiarni i wykończalni, gdzie znajdowało się wiele urządzeń mających miedziane części. Najwięcej zarządzeń dotyczących rekwizycji dotyczyło metali. Na terenie miasta istniały dwie składnice metali: przy ul. Kilińskiego i ul. Sienkiewicza 8. Za wspomniane metale płacono ok. $\frac{1}{5}$ ich ceny lub nic. Przed zabraniem, według relacji świadków, wszystkie przedmioty były mierzone i ważone. Zabierano zarówno złom, jak i konkretne metalowe sprzęty. Szczególnie niebezpieczne były rekwizycje sprzętu przeciwpożarowego z tutejszych fabryk i piorunochronów. Demontaż określonych maszyn lub ich części często nakazywano załogom fabryk lub też dokonywali go robotnicy sprowadzani na miejsce przez władze niemieckie. Niekiedy nakazywano dostarczenie określonych dóbr we wskazane miejsce. W lutym 1917 r. znaczna część łódzkich fabryk otrzymała od Wydziału Surowców Wojennych wezwanie do zdemontowania maszyn, a także do wydobycia z nich fragmentów wykonanych z metali kolorowych. Zdemontowane części miały być pod groźbą wywłaszczenia dostarczane do Wydziału, gdzie dokonywano ich skupu po określonych cenach. Metale konfiskowane były też w domach prywatnych, a także w kościołach, gdzie masowo rekwirowano fragmenty organów oraz dzwony. APŁ: KSzM, sygn. 936, Protokół zeznań świadka portiera z fabryki D. Fabrykanta i Rosenbalata ul. Wierzbowa 48 z dn. 26 X 1918 r., k. 19; tamże: Giełda Pieniężna, sygn. 12, Sprawozdanie Komitetu Giełdowego w 1915 r., k. 11; A. Rynkowska, *Komisja Szacunkowa...*, s. 7–8.

²³ APŁ: KSzM, sygn. 1.020, Protokół Komisji Szacunkowej Miejscowe z dn. 26 VI 1920 r., k. 2.

²⁴ Tamże, sygn. 1.022, Deklaracja „Synów Ludwika Fiszera” ul. Piotrkowska 48, k. 2.

Opisywane wyżej straty nie były jedynymi, jakich Fiszerowie doznali podczas trwania wojny. Akta Komisji nie zawierały bowiem informacji na temat niemożliwych do oszacowania strat poniesionych przez księgarnię w związku z masowym bezrobociem i ubożeniem społeczeństwa, co w sposób oczywisty przekładało się na wojenne obroty firmy²⁵.

Omawiając wojenne losy księgarni, warto zwrócić uwagę na fakt, że Ludwik Fiszer, syn założycieli księgarni, w opublikowanych pod koniec życia *Wspomnieniach starego księgarza* (Warszawa 1958), w rozdziale poświęconym czasom I wojny światowej nie wspominał opisywanych rekwizycji²⁶.

Podsumowanie

Wybuch wojny przyczynił się do bankructwa wielu mniejszych łódzkich firm wydawniczych²⁷. Osłabił też kondycję finansową Fiszerów²⁸. Pomimo problemów ich księgarnia starała się utrzymywać określony poziom. W 1916 r. Fiszer wydał m.in. S. Groblińskiego *Historię Polski* (Łódź 1916). W książce widoczna była działalność niemieckiej cenzury, która nakazywała wykreślanie niewygodnych dla siebie treści²⁹. W czasie wojny wydano m.in. serię „Biblioteczka Rzemieślnicza”, której każdy tom poświęcony był innej profesji³⁰. Reklamy prasowe informowały też łódzian o szerokim asortymencie książek podarunkowych³¹.

²⁵ Szerzej na temat realiów życia w ówczesnej Łodzi: A. Stawiszyńska, *Życie codzienne mieszkańców Łodzi w czasie I wojny światowej*, [w:] *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, pod red. J. A. Daszyńskiej, Łódź 2011, s. 105–116.

²⁶ Ludwik Fiszer (1890–1962) księgarz, antykwariusz, wydawca. Około 1911 r. sprzedał rodzinie udział w firmie ojca. Wkrótce zakupił udziały w warszawskiej księgarni „E. Wende i S-ka”. Biorąc pod uwagę, że we wspomnieniach opisywał wydarzenia w Łodzi z początków wojny, mógł być świadkiem opisywanych rekwizycji. Por. W. Kotowski, dz. cyt., s. 226–227; L. Fiszer, dz. cyt., s. 171.

²⁷ Szerzej o ówczesnym rynku wydawniczym w Łodzi: A. Stawiszyńska, *Życie literackie Łodzi w czasie I wojny światowej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” R. XVIII: 2012, s. 80–83.

²⁸ J. Strzałkowski, dz. cyt., s. 35.

²⁹ J. Jaworska, *Łódzkie wydawnictwa podręcznikowe...*, s. 343.

³⁰ J. Jaworska, *Łódzkie wydawnictwa popularne (przed 1918 r.)*, „Roczniki Biblioteczne” R. XV: 1971, s. 72.

³¹ Anons, „Gazeta Wieczorna” 1914, nr 13 (22 XII), s. 4.

Chęć utrzymania przedwojennego poziomu firmy widoczna była nie tylko w oferowanych wydawnictwach, ale i traktowaniu zatrudnionych w księgarni osób. Pomimo spadku obrotów pracownicy L. Fiszera otrzymywali w czasie wojny świąteczne gratyfikacje czy też np. kupony na zakup odzieży³².

Rodzinie łódzkich księgarzy, podobnie jak wielu innym łódzkim przedsiębiorcom, nie udało się odzyskać utraconego mienia ani oczekiwanych odszkodowań. Rozpatrywanie zgłoszonych strat ciągnęło się latami. Pomimo przekazania sprawy kolejnym organom, w odrodzonym państwie polskim nigdy nie udało się wymóc na stronie niemieckiej nakazu wypłaty odszkodowań dla przemysłu łódzkiego³³. Akta Komisji Szacunkowej Miejscowej ukazują fragmentarycznie problemy, z jakimi musieli borykać się ówcześni przedsiębiorcy. Jak dowodzi przykład księgarni rodziny Fiszerów, utrudnienia te dotyczyły nie tylko kwestii typowo gospodarczych, ale i ideologicznych, gdyż polityka okupanta miała wpływ zarówno na materialne położenie firmy, jak i na możliwość sprzedawania przez nią książek czy innych wydawnictw niosących ze sobą również zakazane przez stronę niemiecką treści.

Bibliografia

Archiwalia i materiały niepublikowane:

Archiwum Państwowe w Łodzi: zespoły Giełda Pieniężna; Główny Komitet Obywatelski; Komisja Szacunkowa Miejskowa.

Majchrzak-Tuta Wioletta, *Gimnazjum Żeńskie w Łodzi. Wstęp do inwentarza archiwalnego*, maszynopis w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi.

Rynkowska Anna, *Komisja Szacunkowa Miejskowa w Łodzi. Wstęp do inwentarza zespołu*, maszynopis w posiadaniu APŁ, Łódź 1979.

Opracowania:

Bardach Juliusz, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4, Warszawa 1982.

³² S. Dippel, dz. cyt., s. 25.

³³ Szerzej na temat kwestii walki o odszkodowania za straty wojenne zob. R. Gawiński, *Dewastacja przemysłu włókienniczego okręgu łódzkiego w czasie I wojny światowej i sprawa odszkodowań*, „Przegląd Historyczny” R. LV: 1964, z. 1, s. 62–77.

- Bortnowski Władysław, *Ziemia łódzka w ogniu 1 VIII–6 XII 1914*, Łódź 1969.
- Budziarek Marek, *Łodzianie*, Łódź 2000.
- Budziarek Marek, *Włodzimierz Pfeiffer 1890–1941. Księgarz łódzki, esperantysta, artysta fotografik*, Toruń 2006.
- Czachowski Kazimierz, *Obraz współczesny literatury polskiej*, t. 1, Lwów 1934.
- Dippel Stefan, *O księgarzach, którzy przeminęli*, Warszawa 1976.
- Dunin Cecylia i Dunin Janusz, *Eklibrisy, książki, ludzie*, Łódź 1974.
- Dunin Janusz, *Moja Łódź pełna książek. O kulturze książki ze źródeł i wspomnień*, Łódź 2002.
- Fiszbak Jolanta, *Mity „ziemi obiecanej” w regionalnej literaturze Łodzi. Między grą wyobraźni, fikcją literacką a historią*, Łódź 2013.
- Fiszera Ludwik, *Wspomnienia starego księgarza*, Łódź 1959.
- Gawiński Roman, *Dewastacja przemysłu włókienniczego okręgu łódzkiego w czasie I wojny światowej i sprawa odszkodowań*, „Przegląd Historyczny” R. LV: 1964, z. 1, s. 62–77.
- Jaworska Janina, *Literatura piękna w dorobku łódzkich wydawnictw (do 1918 roku)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Nauki humanistyczno-społeczne” 1977, z. 26, s. 45–66.
- Jaworska Janina, *Łódzkie wydawnictwa podręcznikowe (do 1918 r.)*, „Rocznik Biblioteczny” R. XIV: 1970, s. 329–350.
- Jaworska Janina, *Łódzkie wydawnictwa popularne (przed 1918 r.)*, „Roczniki Biblioteczne” R. XV: 1971, s. 57–79.
- Konieczna Janina, *Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820–1918)*, Łódź 2005.
- Konieczna Janina, *Świat książki w Łodzi przemysłowej 1820–1918*, „Kronika Miasta Łodzi” 1996, nr 1, s. 120–134.
- Kotowski Witold, *Ludwik Fiszera*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 226–227.
- Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, pod red. Jolanty Agnieszki Daszyńskiej, Łódź 2011.
- Pieńkowska Krystyna, *Łódzka wypożyczalnia książek. Przyczynek do dziejów bibliotek oświatowych*, Łódź 1999.
- Rynkowska Anna, *Ulica Piotrkowska*, Łódź 1970.
- Skarżyński Mieczysław, *Główny Komitet Obywatelski w Łodzi i jego działalność w latach 1914–1915*, Łódź 1986 (Varia Muzeum Historii Miasta Łodzi, nr 3).
- Stawiszyńska Aneta, *Życie literackie Łodzi w czasie I wojny światowej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” R. XVIII: 2012, s. 67–83.

Stawiszyńska Aneta, *Życie codzienne mieszkańców Łodzi w czasie I wojny światowej*, [w:] *Operacja Łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, pod red. J. A. Daszyńskiej, Łódź 2011, s. 105–116.

Strzałkowski Jacek, *Drukarnie i księgarnie w Łodzi do 1944 r.*, Łódź 1994.

Szychowski Leon S., *Zarys dziejów drukarstwa łódzkiego 1859–1918*, Łódź 1993.

Urbankiewicz Jerzy, *Muzy przy krosnach*, Łódź 1970.

War-related Losses of the L. Fisher's Bookshop in Lodz During the First World War According to the Data Gathered by the Local Evaluation Committee

ABSTRACT: The income of the most popular bookshop owned by the Fishers decreased significantly due to the First World War. It was similar in the case of other companies operating in Lodz. The significant losses were also connected with confiscations and seizures performed by the German occupants, as well as lack of payments undertaken for the former orders. The data gathered by the Local Evaluation Committee make it possible to familiarize with the specifics of lost goods and their amount, as well as with the statements of the employees and representatives of other companies cooperating with the library. The aforementioned documentation is a valuable source of information, especially when it comes to the condition of bookshops in Lodz during the Great War.

KEYWORDS: 1914–1918; bookselling; L. Fiszer's bookshop; Lodz; war losses.